

Legislative position of women representatives in the Islamic Parliament of Iran; Tips on the Gender Study of Political Participation

Somayeh Sadat Shafiei*

Abstract

Examining the position of women in parliaments as representative, is indirect study of current gendered structures and rules on space, placement process, how to network and also use political bargaining capacities in the field of power and well the nature and current mechanisms in the parliament. The present study explores the available information on the presence of female representatives in the horizontal and vertical divisions of positions (corresponding to holding a seat on the board and membership in commissions) and as a result access to sources of power in legislative positions. Regarding this, the information about the female representatives in the eleven terms of the parliament is observed and collected separately each year and after validation, it is analyzed.

The results show that despite the small number of female representatives in the last four decades, they have been able to record the experience of membership in all commissions, even if only one seat. Their highest participation rates were in the Health, Cultural, Social, Education and Research Commissions. In contrast, there have been very few in the energy, industry, program, budget and development commissions. This division corresponds to the gender distinctions in patriarchal values and is associated with the extension of gender stereotypes and the preference of women in caring for educational roles. While they have not been elected to the

* Associate research professor of Sociology, Institute of Humanities and Cultural Studies,
ss.shafiei@ihcs.ac.ir

Date received: 2021/04/19, Date of acceptance: 2021/10/27

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

board in the last four decades, they have been able to serve as deputy chairmen in the defense, education and research, and cultural commissions, and hold subsequent positions in others.

Keywords: Parliament, Member of Parliament, Commission, Women, Political Participation

جایگاه تقنینی نمایندگان زن در ادوار مجلس شورای اسلامی؛ نکاتی در مطالعه جنسیتی مشارکت سیاسی

سمیه سادات شفیعی*

چکیده

بررسی موقعیت زنان در پارلمانها، مطالعه غیرمستقیم ساختارها و قواعد جاری بر فضا، روند جایی، چگونگی شبکه‌سازی و نیز بکارگیری ظرفیت‌های چانه‌زنی سیاسی در میدان قدرت است. پژوهش حاضر با کاوش اطلاعات موجود از حضور نمایندگان زن در تقسیمات افقی و عمودی مناصب (متناظر با احراز کرسی در هیئت رئیسه و نیز عضویت در کمیسیون‌ها) و در نتیجه دسترسی به منابع قدرت در جایگاه‌های تقنینی، نظارتی نمایندگی مجلس، ابعاد کمتر بحث شده از مشارکت سیاسی زنان را مطرح می‌سازد. اطلاعات مربوط به نمایندگان در ادوار یازدگانه مجلس به تفکیک هر سال رصد، گردآوری، اعتبارسنجی و مورد داده‌پردازی قرار گرفت. با وجود تعداد اندک نمایندگان زن، آنان توانستند ولو به تعداد یک نفر تجربه عضویت در همه کمیسیون‌ها را به ثبت رسانند. بالاترین نرخ حضورشان در کمیسیون بهداشت و درمان، فرهنگی، اجتماعی و آموزش و تحقیقات و در مقابل در کمیسیون‌های انرژی، صنایع، برنامه و بودجه و عمران بسیار قلیل بوده‌اند. این تقسیم‌بندی با تمایزات جاری در ارزش‌های پدرسالارانه متناظر و تداعی‌گر امتداد کلیشه‌های جنسیتی و ارجحیت زنان در عهده‌داری نقش‌های مراقبتی، تربیتی است. درحالی‌که به هیئت رئیسه هرگز راه نیافته‌اند، توانسته‌اند در کمیسیون‌های دفاعی، آموزش و

* دانشیار جامعه‌شناسی و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ss.shafiei@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۵

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

تحقیقات و فرهنگی نایب رئیس شوند. مقاله با طرح نقاط مثبتی به تحلیل وضعیت می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: پارلمان، نمایندگی مجلس، کمیسیون، زنان، مشارکت سیاسی

۱. مقدمه و طرح مسئله

نزدیک به یک قرن است که احراز کرسی در مجلس قانونگذاری و مشارکت فعال در امور تقنینی، نظارتی مرتبط با آن، از جمله اهداف مهم زنان در به رسمیت شناخته شدن توانمندی‌ها و ظرفیت‌هایشان و نیز کوششی در جهت تقلیل نابرابری جنسیتی در سطح بالای هرم قدرت در کشورهای مختلف جهان به‌شمار می‌رود. این امر ابتدا در قالب کمپین‌های طرفدار اعطای حق رای به زنان و با فاصله چند دهه در قالب مشارکت در رقابت‌های پارلمانی رخ نمود. لذا موضوع مشارکت سیاسی در مجلس چه در شکل رای‌دهنده و چه در شکل نماینده از مهمترین دغدغه‌های فعالان زن در طرح و پیگیری حقوق اجتماعی سیاسی‌شان بوده است. هرچند امروز این نقش‌آفرینی‌ها بدیهی انگاشته می‌شود اما تاریخ نشان از تلاش‌های پیوسته و خستگی‌ناپذیر طرفداران حقوق زنان در نیل به چنین مقصودهایی داشته است. از این رو است که شاخص تصدی کرسی پارلمانی بعنوان یکی از شاخص‌های مهم برابری جنسیتی در گزارش‌های بین‌المللی سالیانه شکاف جنسیتی از سوی مجمع جهانی اقتصاد مورد ارجاع قرار می‌گیرد.

در ایران از عمر حضور زنان در مجلس نزدیک به نیم قرن می‌گذرد. زنان برای اولین بار در بیست و یکمین دوره (مهر ۱۳۴۲) به مجلس راه یافتند و در طول دهه‌های گذشته همواره به احراز کرسی‌های نمایندگی بعنوان یکی از شاهراه‌های مشارکت سیاسی خود چشم داشتند. هرچند روند حضور آنان، در ادوار مختلف مجلس با افت و خیزهایی همراه بود اما بعنوان عالی‌ترین سطح در دسترس و مجاز از سطوح مشارکت سیاسی برای زنان، مطمع نظر فعالان سیاسی زن بوده است.

با اینهمه، بحث ابعاد مشارکت سیاسی زنان در مجلس شورای اسلامی بیشتر تنها حول دو محور رفتار انتخاباتی زنان و نیز جغرافیای حوزه انتخابیه نمایندگان زن مورد پژوهش قرار گرفته است. چنانکه پیشینه پژوهش نشان می‌دهد مسعودنیا و همکاران (۱۳۹۲) به مطالعه تطبیقی حضور زنان در قوه مقننه، پیش و پس از انقلاب پرداخته و نتیجه می‌گیرند:

این مشارکت سیاسی شاهد فراز و نشیب هایی بوده و به رغم پیشرفت های علمی و کسب تجارب سیاسی اجتماعی زنان، هنوز تا بهره مندی از توانمندی آنها در ساختار مدیریتی فاصله وجود داشته و نیازمند ایجاد انگیزه و برطرف کردن موانع پیش رو است.

همچنین پیشگاهی فرد و کیانی (۱۳۹۳) به تحلیل جغرافیای نمایندگی زنان در انتخابات مجلس پرداخته و دریافته اند سهم زنان از کرسی های مجلس در مناطق شهری بزرگ در مقایسه با مناطق شهری کوچک و روستانشین بیشتر بوده و نیز در حوزه های چند عضوی در مقایسه حوزه های تک عضوی شانس بیشتری داشته اند. نعمتی (۱۳۹۸) و نعمتی و اسفندیاری (۱۳۹۵) از منظر دیگری به عملکرد نمایندگان زن در ادوار اول تا چهارم مجلس پرداخته و نشان می دهند زنان نماینده در دوره های چگونگی با مشارکت در وضع دسته ای از قوانین در ارتقای موقعیت زنان کوشیده اند. به ویژه در خصوص مجلس اول و دوم، آنان از طریق گسترش ظرفیت های حمایتی قانونی در جمهوری اسلامی، از جمله توجه به همه مبانی قانونی مورد احترام نظام، به پیشرفت موقعیت زنان در ایران کمک کرده اند.

حال آنکه موضوع میزان مشارکت سیاسی زنان در کسوت نماینده مجلس و در فردیت خود مورد توجه قرار نگرفته است. بنابراین با آنکه درباره مشارکت سیاسی زنان چه در قالب رای دهی و رفتارهای انتخاباتی و نیز سهم آنها از کرسی های مجلس مفصلاً بحث شده است. اما درباره نقش آنان بعد از کسب قدرت و در رقابت های حرفه ای در کسوت نمایندگی مجلس، پژوهش مستقلی انجام نشده است. پرسش اصلی این است که:

به واقع زنان نماینده چه سهمی در فرایند سیاست گذاری و قانون گذاری دارند؟ پاسخ به این سوال بخشی از مطالعات دینامیسم داخلی مجلس است و نقش قانونگذاران در نهادهای قانونگذاری را بر حسب موقعیت ها و مراتب آنان روشن می کند؛ مراتبی که متضمن دسترسی به میزان متفاوت و البته قابل توجهی از منابع قدرت سیاسی و نیز انواع سرمایه از جمله سرمایه اجتماعی و نمادین است.

پژوهش حاضر با تمرکز بر دو شاخص عمده یکی حضور در کمیسیون ها و دیگری هیئت رئیسه همچنان که در بحث ادبیات نظری مفصلاً بدان خواهیم پرداخت، جایگاه نمایندگان زن در شبکه روابط و تعاملات قوه مقننه را روشن و در نتیجه ابعادی کمتر بحث شده و نکاتی مغفول مانده از مشارکت سیاسی آنان در کسوت نماینده مجلس را مطرح می

سازد. لذا با هدف ایجاد حساسیت نسبت به مشارکت نمایندگان زن در شوراهای و نیز صحن در صدد است تا دریابد میزان حضور زنان در شوراهای تقنینی نظاراتی مجلس اعم از هیئت رئیسه و کمیسیون‌های تخصصی در ادوار یازده‌گانه مجلس چگونه بوده است؟ نیل به این یافته‌ها هم به لحاظ گردآوری اطلاعات و ادبیات موضوع در حوزه مشارکت سیاسی زنان آنچنان که در جامعه شناسی سیاسی و علوم سیاسی امروزه در جهان دنبال می‌شود اهمیت دارد و هم موادی را برای تحلیل‌های آتی، برنامه‌ریزی‌ها و سیاستگذاری‌های افراد، احزاب و گروه‌های سیاسی علاقمند به حضور زنان در پست‌های تقنینی مهیا می‌سازد. به موارد و جوانب کمتر دیده شده، توجه کرده و با استناد به پژوهش‌های جهانی متاخر، مشوقی برای مذاقه بیشتر در روندها و رویه‌های جاری منجر به بکارگیری شایستگی‌ها، تخصص‌ها و ظرفیت‌های زنان و قدرت‌گیری آنان در مجلس شورای اسلامی است.

۲. روش تحقیق

در جهت پاسخگویی به پرسش اصلی به لحاظ روش شناسی این تحقیق در کنار بکارگیری روش مطالعه اسنادی کتابخانه‌ای جهت گردآوری داده‌ها، از تحلیل ثانویه اسناد، آمار و اطلاعات موجود درباره زنان نماینده مجلس شورای اسلامی از دوره اول تا دوره یازدهم در فاصله سالهای ۱۳۵۹-۱۳۹۹ بهره گرفته است. بدین منظور مستندات در خصوص مشارکت سیاسی زنان بعنوان نماینده و جایگاه کمیسیونی‌شان عمدتاً برگرفته از داده‌های انتشار یافته قابل دسترس از مآخذ داخلی و بین‌المللی از جمله مجلس شورای اسلامی و نیز مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، گزارش شکاف جنسیتی مجمع جهانی اقتصاد است. با توجه به محدود بودن اطلاعات مربوط به دوره‌های اول تا ششم، و ضرورت ارجاع به سایر منابع معتبر، پس از گردآوری اطلاعات، مدت زمانی صرف مقایسه و نیز اعتبارسنجی داده‌ها شد تا در نهایت مطالعه بر مبنای آمارهای معتبر صورت گیرد. در نهایت، داده‌ها بر حسب رهیافت نظری مفهومی مستخرج از ادبیات نظری، در معرض تحلیل و بررسی قرار گرفته است.

۳. معرفی ارکان شورایی مجلس

در نظام های مختلف جهان، تحقق دموکراسی با هدف حاکمیت قانون از سوی ارکان سه گانه سیاسی به اشکال مختلف دنبال می شود که پارلمان ها با کارویژه هایی چون قانونگذاری از سوی منتخبان مردم، پاسخگویی و نظارت بر اجرای امور، بارزترین نمود آن است. به لحاظ تشکیلاتی، مجلس از دو نوع گروه بندی اصلی برخوردار است.

۱.۳ گروه هیئت رئیسه و گروه نمایندگان

این تقسیم بندی دلالت بر سلسله مراتب اجرایی دارد که شاکله اداری و تمشیت امور معمول مجلس را تنظیم و برقرار می سازد. هیئت رئیسه مجلس شورای اسلامی به وسیله رای مستقیم نمایندگان برای یک دوره یک ساله انتخاب می شود. با توجه به آئین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی تکرار اعضای هیئت رئیسه مجلس منع قانونی ندارد. طبق آئین نامه های داخلی مجلس، هیئت رئیسه مجلس شورای اسلامی مرکب از رئیس، دو نایب رئیس، ۶ دبیر و سه ناظر می باشد. انتخاب رئیس با اکثریت مطلق آرای نمایندگان و انتخاب سایر اعضای هیأت رئیسه جداگانه و با اکثریت نسبی است.

رئیس مجلس، رئیس هیئت رئیسه نیز می باشد. رئیس مجلس وظیفه اداره مجلس را به عهده دارد و در صورت عدم حضور وی در جلسه به ترتیب نواب اول و دوم رئیس عهده دار این سمت هستند.

۲.۳ گروه های کمیسیونی

کمیسیون های مجلس شورای اسلامی بر اساس قانون اساسی، از بازوهای قدرتمند و موثر این نهاد هستند که در جریان فرایند اجرایی خود می توانند مقامات دولتی و مجریه را در خصوص اقداماتشان مورد ارزیابی و پرسش قرار دهند. این گروه ها با رصد تخصصی مسائل، اخذ مستندات و توضیحات به کمک کارشناسان و مشاوران مربوطه و تدوین و تالیف گزارش وظیفه نظارتی مجلس را تامین می کنند.

نظارت دقیق بر وزارتخانه های دولتی و اعمال قوه مجریه نه از طریق صحن علنی که معمولاً پرتعداد و بزرگ است بلکه با کمیسیون ها که تخصصی تر و دارای امکانات

اداری و پشتیبانی بهتری می‌باشند میسر است؛ به ویژه این کمیسیون‌ها بیشتر متناظر با وزارتخانه‌های قوه مجریه هستند و بطور اختصاصی بر عملکرد آنها نظارت دارند... همچنین آنها قادرند لوایح پیشنهادی دولت را دستخوش تغییر ساخته و ترجیحات خود را جایگزین ترجیحات قوه مجریه سازند بطوریکه در پاره‌ای موارد، لایحه دولت را بطور کلی از نو بازنویسی و دولت را ملزم به اجرای آن کنند. (زارعی، ۱۳۸۹:۲۲)

در مجموع عضویت در کمیسیون‌ها بعنوان مراکز سیاست‌گذاری، نظارتی موقعیتی ذیقیمت برای نمایندگان است که با برگزاری جلسات رسیدگی در کمیسیون، طرح پرسش از روسا و متصدیان قوه مجریه، مطالبه گزارش عملکرد از قوه مجریه و همچنین رایزنی برای تعیین تکلیف برخی انتصاب‌ها قدرت حقوقی خود را به نمایش گذارند. بعد دیگر این تعامل، مشتمل بر همکاری و کسب نظرات و توضیحات مقامات اجرایی بر سر مسائل ریز و تخصصی و تبادل آرا بر سر آن و انعکاسش در صحن علنی مجلس است.

اغراق نخواهد بود که بگوییم این گروه‌ها با ماهیت و فلسفه وجودی متفاوت، عمده‌ترین ارکان اصلی نظام شورایی مجلس را تشکیل می‌دهند. در حقیقت آنچنان که در سایت مجلس می‌خوانیم کمیسیون‌ها در تحقق فلسفه نظارت پارلمانی، از طریق نظارت بر چگونگی شکل‌گیری و انتخاب وزرا، هیئت وزیران و ساختار و سازمان تشکیلاتی دولت برای جلوگیری از هرگونه خودکامگی به وسیله نهادها و مقام‌های اجرایی و اداری، حفظ و حراست از حقوق مردم و حصول اطمینان از اداره صحیح و کارآمد کشور می‌کوشند. کمیسیون‌ها از طریق بررسی طرحها و لوایح ارجاعی و گزارش آن به مجلس؛ رسیدگی به درخواستهای تحقیق و تفحص؛ رسیدگی به سؤال نمایندگان از رئیس‌جمهور و وزیران؛ بررسی موارد ارجاعی از لوایح برنامه توسعه و بودجه سالانه و گزارش آن به کمیسیون تلفیق؛ کسب اطلاع از کم و کیف اداره امور کشور، دریافت و بررسی گزارشهای عملکردی و نظارتی از اجراء قوانین مربوط به دستگاههای ذی‌ربط؛ تهیه گزارش موردی و سالانه در خصوص امور اجرائی دستگاهها و نحوه اجراء قوانین به خصوص قانون برنامه توسعه و بودجه سالانه و ارائه نکات مثبت، منفی و پیشنهاد نحوه اصلاح آن و تقدیم گزارش به مجلس جهت قرائت؛ بررسی و تصویب آزمایشی طرحها و لوایح و همچنین تصویب دائمی اساسنامه سازمانها، شرکتها و مؤسسات دولتی یا وابسته به دولت که طبق اصل هشتاد و پنجم (۸۵) قانون اساسی به آنها محول می‌شود، به وظایف خود می‌پردازند. همچنین در

مواردی که مجلس ضروری تشخیص دهد طبق اصل هفتادوپنجم قانون اساسی اختیار وضع بعضی از قوانین را به کمیسیون‌های خود تفویض می‌نمایند. بر این اساس اعضای کمیسیون‌ها حق اظهارنظر و نیز حق رای دارند. هیئت رئیسه کمیسیون‌ها وظیفه اداره جلسات، برگزاری جلسات تحقیق و تفحص با حضور نمایندگان قوه مجریه و تهیه و تدوین گزارش را در همکاری با اعضای کمیسیون بر عهده دارد. قوه مقننه بر اساس آخرین تغییرات، اکنون دارای ۱۳ کمیسیون تخصصی و تعدادی کمیسیون خاص شامل: کمیسیون‌های مشترک، ویژه، تلفیق، تحقیق، تدوین آیین نامه داخلی مجلس، اصل نود قانون اساسی می‌باشد. تعداد اعضای کمیسیون‌های تخصصی، حداقل ۱۹ و حداکثر ۲۳ نفر است.

۴. ادبیات نظری

مایکل راش مشارکت سیاسی درگیر شدن فرد در سطوح مختلف فعالیت در نظام سیاسی از عدم درگیری تا داشتن مقام رسمی سیاسی است که با اجتماعی شدن سیاسی مرتبط است (راش، ۱۳۷۷: ۴۰) از این منظر، ورود یافتن زنان بعنوان کاندیدا در کمپین‌ها انتخاباتی، رقابت‌های پرشور و نفس‌گیر و در نهایت کسب رای و ورود به مجلس نشانگر سطح بالایی از مشارکت سیاسی از سوی آنان است. اما به واقع زنان چقدر در قانونگذاری موثر هستند؟ یا به عبارت دیگر در صحن علنی و نیز کارگروه‌های تخصصی تا چه اندازه مشارکت دارند؟ بخش عمده‌ای از ادبیات پژوهشی درباره نمایندگی زنان در مجالس قانونگذاری به روشهای حاشیه نشینی زنان در این نهادها معطوف شده است (بارنز ۲۰۱۶؛ هیت و همکاران ۲۰۰۵؛ هتون و دیگران ۲۰۱۳؛ جونز ۱۹۹۷؛ سنت ژرمن ۱۹۸۹؛ شویندت بایر ۲۰۰۶، ۲۰۱۰)^۱ این ادبیات نشان می‌دهد که زنان به طور سیستماتیک از نظر دسترسی به مناصب رهبری در نهاد، انتصاب به کمیته‌های تأثیرگذار و تمایل به قانونگذاری در مورد لوایح دارای محتواهای خاصی متضرر می‌شوند.

با این حساب، اگر زنان در دستیابی به موقعیت‌های تأثیرگذار در قانونگذاری به حاشیه رانده شوند، یکی از پیامدهای احتمالی این حاشیه‌سازی می‌تواند توانایی آنها در هدایت موفقیت‌آمیز قانونگذاری و اطمینان از تصویب لوایح مد نظرشان (به همان میزانی باشد که قانون‌گذاران مرد توانش را دارند) را تحت تأثیر قرار دهد. اینکه زنان و

مردان در تصویب لوایحی که به مجلس می‌برند تا چه اندازه موفق باشند تعیین کننده توانایی آنان در قانونگذاری تاثیرگذار است. (سنک، ۲۰۲۰)

بر این اساس، رسیدن به ریاست کمیسیون‌ها، قرار گرفتن در کمیته‌های تاثیرگذار و نیز قرار گرفتن در هیأت رئیسه شاخص‌های اصلی بحث است.

بکگارد و جگر (Kjaer & Baekgaard) (۲۰۱۲) به بررسی تفکیک جنسیتی در اعضای کمیته‌ها در ۹۸ شهرداری دانمارک پرداختند و حضور اعضا را بر حسب علائق و اهداف در کمیته‌های متفاوت، طبیعی ارزیابی می‌کنند. آنها دریافتند که قانونگذاران زن، صندلی‌های بیشتری در کمیته‌های کودکان و تعداد کمتری در کمیته‌های مالی و فنی دارند، اما ادعا می‌کنند که این امر ناشی از توان یا ترجیح آنان است و ارتباطی با تبعیض جنسیتی ندارد. محققان دیگر نیز دریافته‌اند که زنان در کمیته‌های مرتبط با مسائل رفاهی (توماس و ولج ۱۹۹۱)، بهداشت و آموزش (داری ۱۹۹۶) و امور اجتماعی (اسکجی Skjeie ۱۹۹۱) بیش از اندازه حضور دارند. توماس و ولج (۱۹۹۱) دریافتند که زنان اغلب در کمیته‌های مربوط به امور رفاهی قرار می‌گیرند. در مقایسه با مردان در مجالس قانونگذاری ایالتی نماینده می‌شوند، اما آنها این را اغلب به ترجیحاتشان نسبت می‌دهند. اسکجی (۱۹۹۱) همچنین تفاوت آشکاری بین عضویت کمیته زنان و مردان در پارلمان نروژ پیدا کرده است اما نتیجه می‌گیرد که هیچ مدرکی در مورد حاشیه‌نشینی زنان در قدرت پارلمانی وجود ندارد. در عوض، این الگوها نتیجه ترجیحات افراد درباره کمیته‌ها اعلام شده است. لذا به طور قابل توجهی زنان بیشتری علاقه مند به امور اجتماعی هستند. تاون (Towns) (۲۰۰۳) دریافت که زنان در مجالس سوئد و نروژ بیشتر به کمیته‌های مرتبط با رفاه اجتماعی منصوب می‌شوند.

در مقابل، تقسیم افقی مناصب؛ شامل قرار گرفتن در کمیته‌های پارلمانی، درباره تقسیم عمودی مناصب نیز سخن گفته شده و تحقیقاتی صورت گرفته است. در بررسی تفکیک افقی، کلیشه‌های جنسیتی موجب می‌شود تا زنان بعنوان کارشناسان آموزش و خدمات اجتماعی دیده شده و در نتیجه فرصت‌های قرار گرفتن زنان در کمیته‌ها را این کلیشه‌ها به دو حزب دیکته می‌کنند.

این نتایج تا اندازه زیادی در امتداد یافته‌هایی درباره حاشیه‌سازی زنان در کشورهای غیر غربی (شویندت-بایر ۲۰۱۰، هیت و همکاران. ۲۰۰۵) است. هیت و همکاران (۲۰۰۵)

مدعی اند قرار گرفتن زنان در کمیسیون‌های مجلس در راستای تقسیم کار افقی و عمودی در شش مجلس قانونگذاری آمریکای لاتین است. آنها دریافتند که زنان از کمیته‌های "تأثیرگذار" کنار گذاشته می‌شوند و در کمیته‌های اجتماعی و بررسی مسائل زنان قرار می‌گیرند. یافته‌های آنها همچنین رابطه مثبت بین افزایش نسبت زنان در هیئت رئیسه و تبعیض عمودی و افقی را نشان می‌دهد. به همین ترتیب، شوبندت بایر (۲۰۱۰) دریافت که زنان قانونگذار بیشتر در کمیته‌های مرتبط با موضوعات "شفقت‌آمیز" حضور دارند و در کمیته‌هایی با بیشترین میزان قدرت در مجالس آرژانتین، کلمبیا و کاستاریکا، حضور کمتری دارند. هرچند تعداد قابل توجهی از زنان در سمت‌های معاون رئیس و منشی جلسه هستند، تعداد بسیار اندکی از آنان در مجلس قانونگذاری این کشورها به ریاست رسیده‌اند.

این اطلاعات در مجموع به ماهیت جنسیتی شده نهادهای سیاسی اشاره دارد و فرایندی را مورد تحلیل قرار می‌دهند که در آن قانونگذاران در کلیت بحث به تولید و خلق تقسیم جنسیتی کار می‌پردازند. چنانکه آکر (۱۹۹۲، ۱۹۹۰) مدعی است هنجارهای جنسیتی می‌تواند در سازمانهای سیاسی نهادینه و بازتولید شود. موسسات جنسیتی شده به وجود سیطره امر جنسیت در فرایندها، رویه‌ها، تصاویر، ایدئولوژی‌ها و توزیع قدرت در بخشهای مختلف زندگی اجتماعی اشاره می‌کنند (همان، ۵۶۷). علاوه بر این، با ورود زنان به محل کار و یا نهادهای سیاسی، جنسیت به لحاظ تعیین‌کنندگی متغیری غیرثابت و سیال است و به طور مداوم در این زمینه‌ها تولید می‌شود (کنی ۱۹۹۶). در نتیجه، به محض ورود زنان به این قلمروهای مردسالار، زنان با سطوح مختلفی از تبعیض و خصومت روبرو می‌شوند (یودر ۱۹۹۱). با این حال، هنوز مشخص نیست که این شرایط چگونه و چه زمانی از یک موقعیت به موقعیت دیگر تغییر می‌کنند.

مروه مدعی است پویایی انتصابات زنان در کمیته‌های مختلف قانونگذاری، بر ماهیت "جنسیتی" نهادهای سیاسی پرتو می‌افکند.

در مجموع برای تحلیل این الگوهای تکرار شونده جنسیتی در ترکیب بندی کمیته‌های پارلمانی از سه رویکرد عمده استفاده شده است. دسته اول تحلیل‌هایی که قرار گرفتن افراد در کمیته‌ها را حاصل انتخاب فردی می‌دانند مانند باکگارد و جاکر (Baekgaard and Kjaer) (۲۰۱۲)، دوم تحلیل‌هایی که با کلیشه‌های جنسیتی به تبیین موضوع می‌پردازند مانند هت (۲۰۰۵) و بارنز (۲۰۱۴). و سوم رویکرد نظریه حاشیه‌سازی. در رویکرد نخست؛ نمایندگان

زن خودشان انتخاب می‌کنند تا در کمیته‌هایی خدمت کنند که در راستای ارجحیت‌های آنها و نقش‌های سنتی‌شان در جامعه باشد (موضوعات نرمی از قبیل آموزش، سلامت و مسائل زنان). در رویکرد دوم این رؤسای حزبی، تشکیلاتی و نیز مردان صاحب قدرت در پارلمان لزجمله روسای کمیته‌ها هستند که زنان را به سمت عضویت در کمیته‌های کمتر تاثیرگذار سوق می‌دهند. در حقیقت از آنجاکه انتصاب‌ها را تحت کنترل دارند، در نهادهای اینچنینی تحت سلطه مردان علیه زنان تبعیض روا می‌دارند. به کمک نظریه حاشیه‌سازی، محققان دریافته‌اند زنان از کمیته‌های تاثیرگذار بعنوان تازه وارد کنار گذاشته می‌شوند. (اسوین - بایر Schwindt-Bayer؛ ۲۰۱۰، کروال و اتکسون Kereval and Atkeson؛ ۲۰۱۳) این تمایزگذاری‌ها، در طول زمان کمرنگ شده و در صورت پیروزی در انتخابات آتی و با ورود مجدد به پارلمان از جمله در مطالعات مربوط به مجلس آمریکا از بین می‌رود. مروه شلبی (Marwa Shalaby) (۲۰۲۰) در جدول زیر به مقوله بندی انواع کمیسیون‌ها بر اساس دلالت‌های عمومی از کارکردشان پرداخته است:

جدول (۱): انواع کمیسیون‌های پارلمانی

مقوله	تعریف	موضوعات اصلی
کمیسیون‌های تاثیرگذار	کمیسیون‌هایی که منجر به اعطای تشخص به اعضا در داخل نهاد مقننه می‌شود	مالی و بودجه قانونگذاری دفاع ملی
کمیسیون‌های تکنیکی و امور خارجی	کمیسیون‌هایی که به اقتصاد و امور بین‌المللی می‌پردازد.	امور منطقه ای و بین‌المللی برنامه ریزی و توسعه کشاورزی سایر صنایع
کمیسیون‌های امور اجتماعی	کمیسیون‌هایی مرتبط با مسائل عاطفی و مشفقانه	سلامت آموزش مسکن جوانان
کمیسیون‌های امور زنان	کمیسیون‌هایی که مرتبط با زنان و نابرابری جنسیتی است و به کودکان و خانواده می‌پردازد.	زنان خانواده کودکان

در ادامه به بررسی یافته‌هایی درباره جایگاه تقنینی نمایندگان زن در ادوار یازدگانه مجلس شورای اسلامی می‌پردازیم.

۵. یافته ها

۱.۵ تعداد نمایندگان زن در مجلس

همانطور که جدول نشان می دهد تعداد نمایندگان زن مجلس شورای اسلامی همواره بسیار اندک و در بهترین حالت در دو دوره اخیر به حدود ۶ درصد رسیده است. در گزارش شکاف جنسیتی سال ۲۰۲۰ و با توجه به بالاترین نرخ حضور زنان در مجلس، نمره ایران در شاخص تصدی کرسی پارلمانی ۰۶۲/۰ است که نشان می دهد نسبت زنان به مردان در این شاخص تا چه اندازه اندک است. ایران در این شاخص رتبه ۱۴۴ را در میان ۱۵۲ کشور جهان دارد.

جایگاه تقنینی نمایندگان زن در ادوار مجلس ... (سمیه سادات شفیعی) ۲۲۵

تحلیل روند نیز گویای عدم ثبات و نوسانات جدی از جمله کاهش تعداد نمایندگان زن در دوره هشتم و نهم است. با در نظر گرفتن تعداد کل نمایندگان در یازده دوره مجلس می-توان دید در هر دوره درصد احراز کرسی ها از سوی دو جنس به چه میزان بوده است. همچنین باید خاطرنشان کرد از مجموع ۳۰۹۰ نماینده در دوره های یازده گانه مجلس شورای اسلامی، ۲۹۷۸ نماینده مرد و ۱۱۲ نماینده زن بوده است.

۲.۵ نمایندگان زن در هیئت رئیسه

در طول عمر ۴۱ ساله مجلس شورای اسلامی تنها یک زن در دوره ششم و به مدت یک سال به سمت منشی هیئت رئیسه دست یافته است.

۳.۵ نمایندگان زن در کمیسیون های تخصصی

توزیع فراوانی نمایندگان زن در کمیسیون های تخصصی بر حسب ادوار یازده گانه مجلس شورای اسلامی در جدول ذیل آمده است.

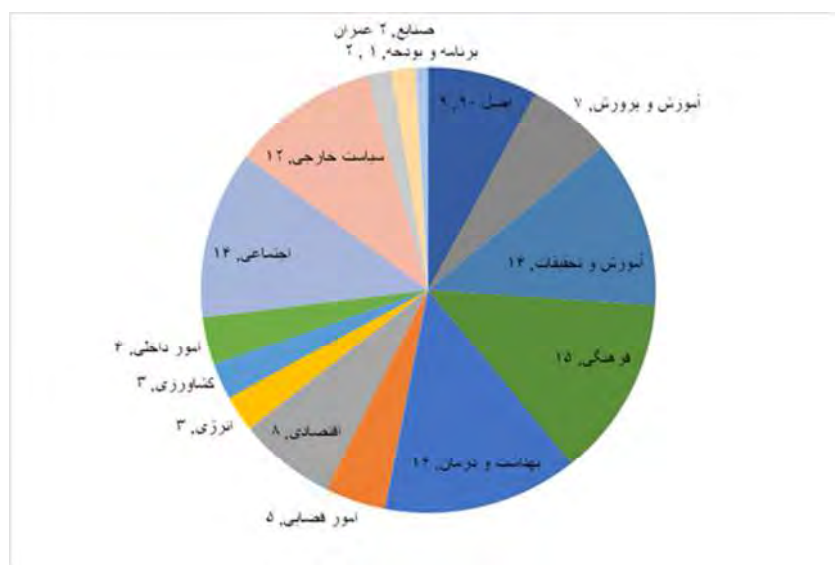
جدول (۳): فراوانی نمایندگان زن اداور یازدگانه مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیون های تخصصی

	اصل ۲۹۰	آموزش و پرورش	آموزش و تحقیقات	فرهنگی	بهداشت و درمان	امور قضایی	اقتصاد و دارایی	انرژی	کشاورزی	امور داخلی	اجتماعی	سیاست خارجی	عمران	صنایع	برنامه و بودجه
اول	۲	۱									۱				
دوم	۱	۲		۱											
سوم	۱	۱	۱	۱											
چهارم	۱	۲	۲		۳	۱									
پنجم	۱	۱	۱		۲	۱		۱		۱	۲	۱		۱	
ششم	۱			۲	۳		۱	۱	۱		۱	۲	۱		
هفتم	۱		۳	۴	۲	۱					۱	۱			
هشتم			۳	۱		۱						۲			۸
نهم	۱		۱	۱	۲	۱	۱		۱		۱				۹

جایگاه تقنینی نمایندگان زن در ادوار مجلس ... (سمیه سادات شفیعی) ۲۲۷

دهم		۲	۳		۳		۱		۱	۳		۱		۱		۱۷	
یازدهم	۱	۱	۲		۲		۱		۲		۴	۲	۱		۱	۱۷	
جمع	۱۰	۷	۱۴	۱۵	۱۶	۵	۷	۳	۳	۴	۳	۹	۲	۲	۱	۱۱۲	
درصد	۹/۸	۲/۶	۵/۱۲	۳/۱۳	۱۴	۴/۴	۲/۶	۶/۲	۶/۲	۶/۲	۵/۳	۷/۱۰	۸	۷/۱	۱/۷	۷/۰	۱۰۰

در بررسی عضویت زنان در کمیسیون‌ها بر حسب سال در مجموع ۴۱ سال و برای ۱۱۲ نماینده زن، تنها پنج تن از نمایندگان برای یکسال از دوره چهارساله نمایندگی خود بعنوان عضو یک کمیسیون و سه سال دیگر را بعنوان عضو کمیسیون دیگر بطور مستمر سپری کرده‌اند.^۳ به هر نحو و با انتخاب کمیسیونی که نماینده در تعداد سالهای بیشتری از دوره چهارساله کاری خود در آن مشارکت داشته می‌توان با شفافیت بیشتری به بحث و نظر پرداخت. نمودار ذیل سهم نمایندگان زن در کمیسیون‌های تخصصی مجلس را در ۴۱ سال گذشته نشان می‌دهد.

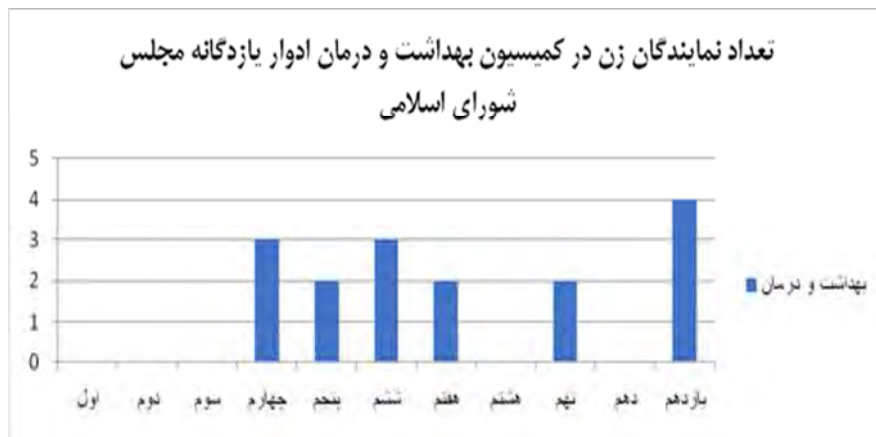
نمودار (۱): فراوانی نمایندگان زن ادوار یازدگانه مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیون‌های تخصصی

به روشنی می‌توان دید که نمایندگان زن بیشترین حضور را از بعد تعداد، به ترتیب در کمیسیون‌های بهداشت و درمان، فرهنگی، آموزش و تحقیقات، اجتماعی، سیاست خارجی و در نهایت اصل ۹۰ قانون اساسی داشته‌اند. در مقابل کمیسیون‌های انرژی، کشاورزی و منابع طبیعی^۴، صنایع، عمران و برنامه و بودجه کمترین تعداد اعضای زن را در طول چهار دهه گذشته به خود اختصاص داده‌اند.

در ادامه به تفکیک به ابعاد کمی مشارکت نمایندگان زن در کمیسیون‌های مورد اقبال بیشتر آنان می‌پردازیم.

۱.۳.۵ کمیسیون بهداشت و درمان

کمیسیون بهداشت و درمان در جهت انجام وظایف محوله در محدوده بهداشت، درمان، امداد، بهزیستی، تأمین اجتماعی و بیمه‌های اجتماعی و هلال احمر فعالیت دارد. در نمودار ذیل مشارکت زنان در قالب عضویت در کمیسیون بهداشت و درمان نشان داده شده است.

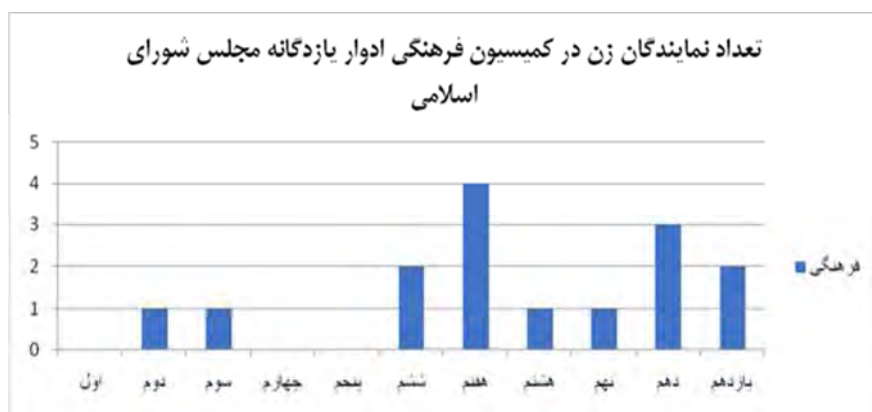
نمودار (۲) فراوانی نمایندگان زن ادوار یازدهم تا اول شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیون بهداشت و درمان

همانطور که می‌بینیم در دور اول تا سوم مجلس هیچ زنی در این کمیسیون عضو نبوده است. این امر به دلیل عدم تطابق تحصیلات و نیز گرایش حرفه‌ای آنان در این زمینه تخصصی بوده است. به عبارت دیگر در کمیسیونی که تا به حال شاهد بیشترین نماینده زن بوده است، در دوازده سال نخست عمر مجلس و مصادف با ناآرامی‌ها و حرکت‌های جدایی طلبانه و پس از آن وقوع جنگ تحمیلی و خسارات ناشی از آن بوده، زنان در واقعیت روزمره بعنوان ابژه‌های بهداشت و درمان و نیز در قالب کادر درمانی نقش آفرینی کرده اما سهمی در قانونگذاری در قالب کمیسیون مربوطه نداشته‌اند. این امر در دوره هشتم و دهم تکرار شده و تنها در انتخابات اخیر و با ورود پزشکان زن به مجلس یازدهم چهار کرسی از کمیسیون بهداشت و درمان به زنان اختصاص یافته است. در مجلس چهارم تا

هفتم سهم نمایندگان زن بین دو تا سه کرسی متغیر بوده است. دوره چهارم بعنوان اولین دوره حضور زنان در کمیسیون بهداشت و درمان با اکثریت حزبی جامعه روحانیت مبارز در آن بعنوان مجلس اصول‌گرا شناخته می‌شود.

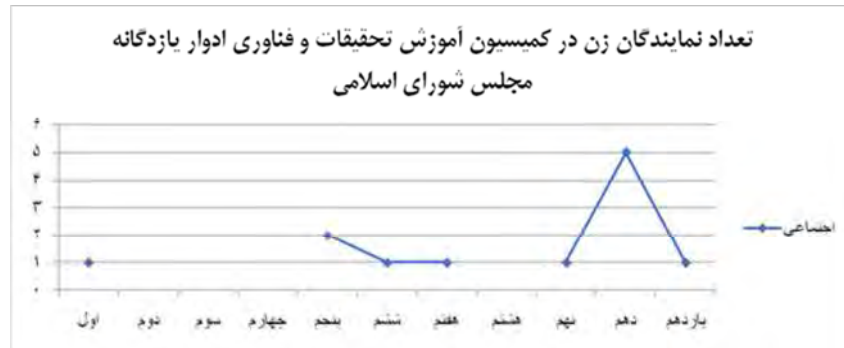
۲.۳.۵ کمیسیون فرهنگی

کمیسیون فرهنگی برای انجام وظایف محوله در محدوده فرهنگ و هنر، ارشاد و تبلیغات، صدا و سیما و ارتباطات جمعی، تربیت بدنی و جوانان و زنان و خانواده فعالیت می‌کند.

نمودار (۳) فراوانی نمایندگان زن ادوار یازدهگانه مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیون فرهنگی

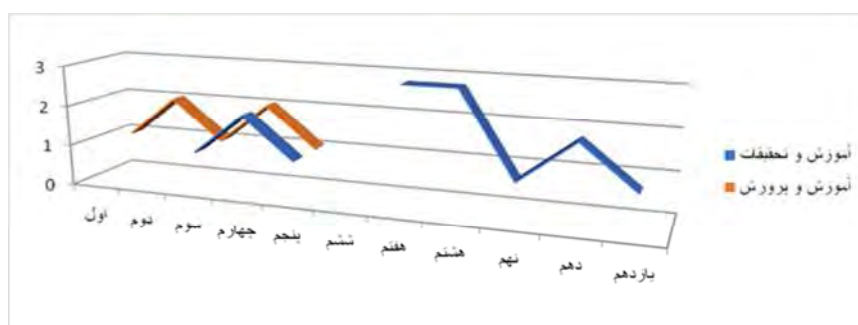
در خصوص عضویت نمایندگان زن در کمیسیون فرهنگی، باید گفت زنان در دور دوم مجلس به این کمیسیون راه یافتند. در عین حال آنان در دور اول، چهارم و پنجم مجلس؛ یعنی در مجموع ۱۲ سال از عمر ۴۱ ساله مجلس در این کمیسیون حضور نداشتند. این امر احتمالاً به ترجیحات آنان در انتخاب کمیسیون‌های تخصصی بازمی‌گردد. چراکه این کمیسیون بطور عرفی کمیسیون مجاز و احسن برای زنان دانسته می‌شود. در چهار دوره (دوره‌های دوم، سوم، هشتم و نهم) تنها یک زن عضو کمیسیون فرهنگی مجلس بوده است. در دوره‌های ششم و یازدهم نیز با حداقل حضور یعنی دو نماینده در این کمیسیون مواجه هستیم. در دوره هفتم (مجلس اصول‌گرا) شاهد بیشترین تعداد نماینده زن در این کمیسیون (۴ نفر) می‌باشیم.

نمودار (۴) فراوانی نمایندگان زن ادوار یازدهگانه مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیون آموزش و تحقیقات

۳.۳.۵ کمیسیون آموزش و تحقیقات

کمیسیون آموزش و تحقیقات مجلس جهت انجام وظایف محوله در محدوده آموزش و پرورش عمومی، آموزش فنی و حرفه‌ای، آموزش عالی، تحقیقات و فناوری تشکیل شده است. این کمیسیون در سومین رتبه میزبان تعداد قابل توجهی از زنان در ادوار یازدهگانه بوده است. زنان بطورخاص از دور دوم مجلس به این کمیسیون اقبال نشان داده و در تعداد اندک اما همچنان تا دوره پنجم حضور خود را در این کمیسیون استمرار بخشیده اند. با توجه به ادغام کمیسیون آموزش و پرورش در کمیسیون آموزش عالی و تقلیل کمیسیون ها در سال ۱۳۷۹، نمودار زیر مطالعه تطبیقی میزان عضویت زنان در این دو کمیسیون را تسهیل می بخشد.

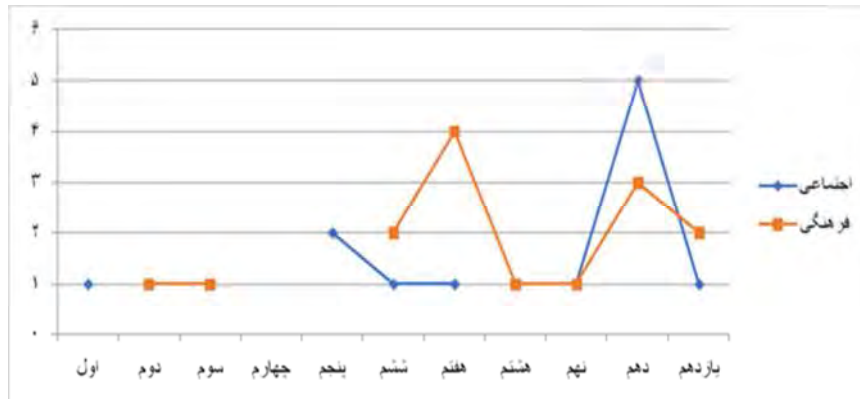

نمودار (۵) فراوانی نمایندگان زن ادوار مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیون‌های آموزش و تحقیقات و آموزش و پرورش

در ردیابی جهت حضور زنان می بینیم که نمایندگان زن از دوره اول تا پنجم مجلس شورای اسلامی و برای دو دهه حضور خود را در کمیسیون اختصاصی آموزش و پرورش را استمرار بخشیده اند. در دوره سوم و چهارم و پنجم این حضور به موازات حضور در کمیسیون آموزش عالی بوده است. در دوره ششم زنان در کمیسیون آموزش و تحقیقات که مشتمل بر هر دو کمیسیون آموزش و پرورش و آموزش عالی بوده وارد نشده اند. به عبارت دیگر در مجلس اصلاح گرا امر آموزش را کاملاً به هم‌تایان مرد خود واگذار کرده اند. زنان در دور هفتم و هشتم مجلس (با اکثریت اصول گرا) بیشترین تعداد کرسی های این کمیسیون در طول حیات کاری اش را به خود اختصاص داده اند.

۴.۳.۵ کمیسیون اجتماعی

کمیسیون اجتماعی برای انجام وظایف محوله در محدوده امور اداری و استخدامی، کار، اشتغال، روابط کار و تعاون تشکیل می شود. در دور اول مجلس و برای سه سال یک نماینده زن در کمیسیون کار، امور اداری و استخدامی و در حقیقت آنچه پس از آیین نامه سال ۱۳۷۹، کمیسیون امور اجتماعی دانسته می شود، عضویت یافت. در فاصله ادوار اول تا پنجم و برای دوازده سال، جای زنان در این کمیسیون خالی ماند. در مجلس پنجم بار دیگر دو نماینده زن در این کمیسیون عضو شدند و حضور زنان را در این کمیسیون تا مجلس هفتم استمرار بخشیدند. دوره هشتم بار دیگر این کمیسیون بدون حضور زنان و در دوره نهم با یک زن برگزار شد. در مجلس دهم شاهد حضور بیشترین تعداد نماینده زن (پنج نفر) در این کمیسیون هستیم. و بار دیگر در مجلس اخیر، در کمیسیون اجتماعی تنها یک کرسی به زنان اختصاص یافت.

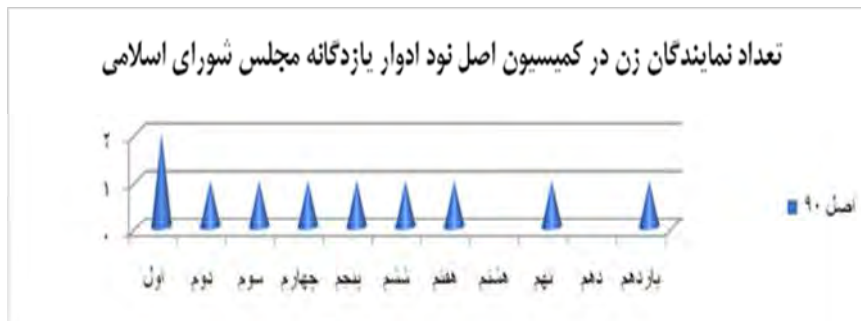
نمودار (۶) فراوانی نمایندگان زن ادوار مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیونهای اجتماعی و فرهنگی

نمودار بالا با مقایسه حضور نمایندگان زن در کمیسیون های فرهنگی و اجتماعی به عنوان دو حوزه متناظر، چگونگی عضویت زنان از بعد تعداد و استمرار را نشان می دهد. همانطور که میبینیم در دوره چهارم و با حضور ۹ نماینده زن، هیچکدام به عضویت این دو کمیسیون در نیامدند.

۵.۳.۵ کمیسیون اصل نود

کمیسیون اصل نود قانون اساسی به منظور سامان دادن و کارآمد سازی مجلس و نمایندگان، خصوصاً نسبت به طرز کار قوای مجریه و قضائیه و مجلس مبتنی بر اصول متعدد قانون اساسی بالاخص اصل نود^۵ تشکیل می شود. وظایف و اختیارات قانونی این کمیسیون عبارت است از بررسی طرز کار قوای مجریه و قضائیه و مجلس، رسیدگی به شکایت های مربوط به طرز کار مجلس، قوه مجریه و قوه قضائیه و مطالبه پاسخ کافی، اعزام بازرس یا بازرسان جهت انجام تحقیق و بررسی شکایات، اعلام تخلف عملی دستگاه ها به مراجع صالحه قضائی برای رسیدگی خارج از نوبت و اقدام قانونی نسبت به گزارش نهایی تحقیق و تفحص ها.

نمایندگان زن از آغاز تشکیل مجلس شورای اسلامی به این کمیسیون چشم داشتند. همانطور که نمودار ذیل نشان می دهد، بجز دو دوره هشتم و دهم، آنان به تعداد بسیار اندک (یک نفر) اما بطور مستمر در این کمیسیون عضویت داشته اند.

نمودار (۷) فراوانی نمایندگان زن ادوار مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیون اصل نود قانون اساسی

۶.۳.۵ کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی

کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی برای انجام وظایف محوله در محدوده سیاست و روابط خارجی، دفاع، اطلاعات و امنیت تشکیل می‌شود. نمایندگان زن از دوره پنجم و با گذشت دو دهه از پیروزی انقلاب به کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی راه یافتند. در حقیقت در این دوره یک نماینده زن که در دور دوم و سوم به ترتیب در کمیسیون‌های رسیدگی به سوالات و اصل ۹۰ حضور داشت، این بار در کمیسیون امور دفاعی و نماینده زن دیگری نیز در کمیسیون سیاست خارجی عضویت یافتند. در مجموع با وجود حضور زنان در این کمیسیون در شش دوره از ادوار یازدهگانه، این حضور بیش از دو کرسی نبوده است.

نمودار (۸) فراوانی نمایندگان زن ادوار مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در کمیسیونهای امنیت ملی و سیاست خارجی

۶.۳.۵ کمیسیون های کم اقبال برای نمایندگان زن

در مورد کمیسیون هایی که نمایندگان حضور بسیار اندکی را در آن به ثبت رسانده اند، می توان به کمیسیون کشاورزی و منابع طبیعی که به ترتیب در ادوار نهم و یازدهم شاهد عضویت یک نماینده زن بوده اند اشاره کرد. کمیسیون های انرژی، برنامه بودجه و محاسبات و در آخر کمیسیون صنایع از حیث میزان و استمرار عضویت نمایندگان زن، وضعیت به مراتب نامناسب تری دارند.

کمیسیون انرژی برای انجام وظایف محوله در محدوده نفت، گاز، برق، سدها و نیروگاه های آبی و برقی، انرژی اتمی و انرژی های نو تشکیل می شود. کمیسیون برنامه، بودجه و محاسبات برای انجام وظایف محوله در محدوده برنامه، بودجه، نظارت برنامه و بودجه و دیوان محاسبات و امور مالی مجلس و آمار و خدمات عمومی فنی تشکیل می شود. کمیسیون صنایع و معادن برای انجام وظایف محوله در محدوده صنایع، پست، مخابرات، معادن، پتروشیمی، صنایع هوافضا و ارتباطات مطابق ضوابط آیین نامه داخلی مجلس شورای اسلامی تشکیل می شود.

کمیسیون انرژی در ادوار پنجم و دهم، کمیسیون برنامه بودجه و محاسبات تنها در دوره ششم و کمیسیون صنایع بسیار دیر هنگام و در دوره دهم و یازدهم و پس از چهار دهه از حیات مجلس شاهد عضویت نمایندگان زن بوده است.

۷.۳.۵ نمایندگان زن در هیئت رئیسه کمیسیون ها

در ارزیابی موقعیت زنان در کمیسیون ها باید گفت زنان از دور نخست مجلس توانستند در هیئت رئیسه کمیسیون های تخصصی جایابی شوند. در دور اول تا چهارم آنان در سطح دبیری کمیسیون ها باقی ماندند. در دور پنجم برای اولین بار به نایب رئیسی در کمیسیون امور دفاعی و کار و امور اجتماعی و امور اداری و استخدای رسیدند. علاوه بر این در همین دوره سخنگویی دو کمیسیون تخصصی مسکن و شهرسازی و سیاست خارجی را بر عهده داشتند. در مجلس ششم تنها نایب رئیسی دوم و دبیر دومی کمیسیون فرهنگی و سخنگویی کمیسیون اصل نود بر عهده نمایندگان زن بود. در دوره هفتم یک نماینده زن در کمیسیون آموزش و تحقیقات توانست به سمت نایب رئیسی اول دست یابد. در دوره هشتم نمایندگان زن در کمیسیون های فرهنگی اجتماعی، آموزش و تحقیقات سمت نایب

رئوسی دوم را یافتند. در همین دوره آنان در کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی دبیر اول شدند. اما در دوره نهم شاهد حضور پر رنگ زنان در سمت‌های مدیریتی کمیسیون‌ها هستیم. چنانکه در این دوره یکی از نمایندگان زن نایب رئیس دوم کمیسیون اصل نودم قانون اساسی و دیگری دبیر اول کمیسیون فرهنگی مجلس شد. در دوره دهم و یازدهم زنان راه یافته به مجلس، علی‌رغم تعداد اندکشان در جایگاه‌های کلیدی کمیسیون‌های مختلف قرار گرفتند. جدول ذیل بر اساس اهمیت جایگاه مدیریتی در نظام شورایی کمیسیون‌های تخصصی مجلس تنظیم شده است.

جایگاه تقنینی نمایندگان زن در ادوار مجلس ... (سمیه سادات شفیعی) ۲۳۷

جدول (۴) فراوانی نمایندگان زن ادوار مجلس شورای اسلامی بر حسب عضویت در هیئت رئیسه کمیسیونهای تخصصی

دوره یازدهم	دوره دهم	دوره نهم	دوره هشتم	دوره هفتم	دوره ششم	دوره پنجم	دوره چهارم	دوره سوم	دوره دوم	دوره اول	جایگاه نمایندگان زن در کمیسیون ها
	فرهنگی			آموزش و تحقیقات		امور دفاعی					نایب رئیس اول
	اجتماعی	اصل نود	فرهنگی اجتماعی آموزش و تحقیقات		فرهنگی	اداری استخوانی					نایب رئیس دوم
بهداشت و درمان	فرهنگی اقتصادی انرژی				اصل نود	مسکن سیاست خارجی					سخنگو
بهداشت و درمان آموزش و تحقیقات امور داخلی و شوراهای اصل نود	اجتماعی اقتصادی فرهنگی آموزش و تحقیقات	فرهنگی	امنیت ملی و سیاست خارجی		فرهنگی	قضایی و حقوقی	بهداشت و درمان			آموزش و پرورش	دبیر اول
فرهنگی						کار آموزش و پرورش	امور قضایی کمیسیون آموزش و تحقیقات	فرهنگی	فرهنگی		دبیر دوم

جدول نشان می‌دهد که عمده نمایندگان زن در جایگاه‌های مدیریتی کمیسیون‌ها، دوره‌های غیر مستمر و چه بسا متزلزلی داشته‌اند. به عبارت دیگر در یک سال بعنوان هیئت رئیسه انتخاب و در سال بعد از این سمت بازمانده و یا جایگاهشان از این نظر تنزل یافته است. در مجموع آنها توانسته‌اند در بالاترین سطح صرفاً در یک دوره بطور پیاپی و در دور دیگر تنها برای یک سال به ترتیب به سمت نایب رئیسی اول کمیسیون اجتماعی و فرهنگی^۷ دست یابند. نیاز به توضیح نیست که تاکنون هیچ نماینده زنی به ریاست هیچ یک از کمیسیون‌های تخصصی مجلس نرسیده است.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به دنبال بررسی میزان عضویت زنان در شوراهای تقنینی نظارتی مجلس اعم از هیئت رئیسه و کمیسیون‌های تخصصی در چهار دهه فعالیت مجلس شورای اسلامی انجام شد تا در حقیقت شناختی از وضعیت مشارکت زنان در فرایند سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری به دست دهد.

در ارجاع به مباحث نظری و در خصوص تفویض قدرت عمودی در مجلس به نمایندگان زن در مجموع باید گفت، مجلس شورای اسلامی، شورایی است که در آن قدرت در دست مردان بوده و زنان کمتر مجالی برای ورود در هیئت رئیسه را در طول ادوار یازدگانه یافته‌اند. غیر از مدت یکسال عهده‌داری منشی‌گری هیئت رئیسه در دوره ششم مجلس از سوی یک زن، نشانی از گردش نخبگان در این هیئت به نفع اعضای زن مجلس دیده نمی‌شود. یک دلیل شاید تعداد اندک کرسی‌های کلی احراز شده از سوی زنان در ادوار مختلف مجلس باشد. با اینهمه و با وجود فزونی زنان در برخی ادوار، سابقه نمایندگی شان و نیز عضویتشان در حزب حاکم بر مجلس، هیچکدام منجر به ورود آنان به هیئت رئیسه نشده است. نکته قابل طرح آنکه حتی معدود نمایندگان زن دوره اول که چه به جهت صلاحیت وافر خود در تاسیس و تثبیت نظام سیاسی جدید و چه به جهت برخوردار بودن از نسبت فامیلی با کارگزاران کلیدی انقلاب اسلامی از شهرت خوبی برخوردار بودند در سایه قلت تعداد و نیز فضای مردسالارانه مسلط نتوانستند به هیئت رئیسه راه یابند.

در طول ادوار مختلف و با وجود تغییرات اجتماعی پدیده از جمله افزایش نرخ مشارکت زنان، دستیابی رو به فزونی شان در امر آموزش و به ویژه تحصیلات عالی، علاقه به کنشگری اقتصادی و مواردی از این دست آنچنان که حوزه عمومی را دستخوش تحولات جدید کرد و از جمله نهادهای اجتماعی چون خانواده، دانشگاه و رسانه ها را به شکل بی سابقه ای درنوردید، فضای مجلس همچنان به نفع مردان برای همتایان مونثشان متصلب مانده و با وجود تمایل و اشتیاق زنان به کنشگری، حمایت اکثریت موجود نمایندگان مرد از آنان اندک بوده است. در ظاهر امر موضوع ماهیتی انتخابی و مبتنی بر نظام شورایی دارد اما در باطن، این ناهمخوانی میان فضای غالب در مجلس و آنچه در زندگی روزمره و امواج رو به خیزش برابرگرایانه هم از سوی هر دو جنس بطور جدی محسوس است. با توجه به اهمیت مواضع حزبی در شهرهای بزرگ به نظر می رسد عدم اقبال احزاب به وارد ساختن زنان به لیست کاندیداتوری یکی از مهمترین ریشه های نادیده گرفتن آنان از سوی رای دهندگان و در نتیجه قلت راه یافتگان زن به مجلس باشد. در واقع در بحبوحه انتخابات و نظر به تعداد قابل توجه زنان علاقمند به کنشگری سیاسی اجتماعی، احزاب بعنوان مهمترین کارگزاران انجام بازی سیاسی در چیدمان لیست نهایی کاندیداها، به مردان اولویت می دهند. در هیچ یک از انتخابات برگزار شده هرگز تعداد زنان کاندیدا در لیست های حزبی با مردان برابر نبوده است. هرگز زنی در سرلیست کاندیداها قرار نگرفته و در نهایت نمایندگان زن راه یافته به مجلس که عمدتاً منتخب شهرهای بزرگ و اصلی هستند از پشتوانه تعداد بالای رای در مقایسه با مردان هم حزبی خود برخوردار نمی شوند. گویی احزاب ولو ترقی خواه نیز دست به گریبان کلیشه ای جنسیتی هستند و تنها از زنان انتظار دارند به اصطلاح تنور انتخابات را گرم کنند و غالباً در سطح رای دهنده نرخ بالایی از مشارکت سیاسی را به ثبت رسانند.

این وضعیت پیامدهای منفی خود را هم در سطح قانونگذاری و هم در سطح نظارتی به عنوان کارویژه های اصلی قوه مقننه به دنبال دارد. این پیامدها، هزینه های جدی را بر پیکره واحدهای اجتماعی در سطوح مختلف خرد، متوسط و کلان وارد کرده و با ایجاد تنش ها، جامعه را از دستیابی به توسعه متوازن و پایدار بازمی دارد. از جمله بعنوان دلیلی بازدارنده برای جدی نگرفتن ظرفیت های زنان و قلت حضور آنان در سایر شوراهای سیاستگذاری نیز نقش ایفا می کند.

در رابطه با وضعیت ورود زنان به کمیسیون‌ها نیز، موضوع قلت نمایندگان زن تاثیرگذار بوده است. در شرایط قلت، عضویت آنان در کمیسیون‌های متنوع، و رسیدن به موقعیت هیئت رئیسه در کمیسیون‌ها توقع زیادی تلقی می‌شود. مطالعه انجام شده با ارجاع به مباحث نظری به ویژه تقسیم بندی کمیسیون‌ها نشان می‌دهد بطور کلی نمایندگان زن بیش از همه در کمیسیون‌های اجتماعی فرهنگی که عواطف حمایت جویانه زنان را می‌طلبد و در امتداد نقش سنتی آنان بعنوان زن، مادر است عضویت یافته‌اند. این برداشت متناظر کلیشه‌های جنسیتی حاصل از ارزش‌های پدرسالارانه است. در این مجموعه کمیسیون‌ها که در راستای تامین سلامت جسم و روان است کمیسیون‌های آموزش و پرورش، آموزش عالی، فرهنگی و اجتماعی قرار دارند و عضویت زنان در این مجموعه در راستای کنش تیمارداری، تربیتی آنان تعریف شده و بر این ذهنیت دلالت دارد که که بهتر می‌توانند از طریق عضویت در این کمیسیون‌ها به وظایف تقنینی خود جامه عمل بپوشانند. با اینهمه این حضور هم همواره پر رنگ نبوده است. چنانکه زنان در دور اول، چهارم و پنجم مجلس؛ یعنی در مجموع ۱۲ سال از عمر ۴۱ ساله مجلس در این کمیسیون حضور نداشتند و در چهار دوره (دوره‌های دوم، سوم، هشتم و نهم) تنها یک زن عضو کمیسیون فرهنگی مجلس بوده است.

در میان کمیسیون‌های تکنیکی همچنان که دیدیم کمیسیون‌های انرژی، کشاورزی، صنایع، عمران کمتر نماینده زنی را بعنوان عضو به خود دیده است. در میان کمیسیون‌های تعیین کننده‌ای چون برنامه، بودجه و محاسبات، امنیت ملی و سیاست خارجی که به جهت موقعیت حساس خود، جایگاه تعیین بخشی دارند در مقایسه با کمیسیون‌های فرهنگی، آموزشی، اجتماعی؛ نمایندگان زن عضویت ناپیوسته و کم‌رنگ‌تری داشته‌اند. از جمله کمیسیون برنامه، بودجه و محاسبات، امور قضایی و حقوقی شاهد کمترین حضور ایشان بوده است. کمیسیون اصل نود بعنوان کمیسیونی که منحصراً کارکرد نظارتی دارد از جمله نقاط قوت حضور نمایندگان زن در ادوار یازدگانه مجلس بوده است.

از دوره پنجم و با افزایش تعداد نمایندگان زن، شاهد ورود آنان به کمیسیون‌های متنوع تری هستیم. در حقیقت اولین رکودهای ثبت شده از عضو زنان در کمیسیون‌هایی چون امنیت ملی و سیاست خارجی، انرژی، امور داخلی و شوراها، اجتماعی، مسکن و

شهرسازی^۱ در این مقطع و باگذشت دو دهه از آغاز حیات مجلس شورای اسلامی رقم خورد.

یک توضیح برای قلت حضور نمایندگان زن در کمیسیون های مذکور می تواند تقاضای عضویت مصرانه و همیشگی نمایندگان مرد برای کمیسیون هایی باشد که در راستای قانونگذاری و نظارت بر عملکرد وزارت خانه های دارای بودجه بالا، گوی سبقت را از زنان می ربایند. به عبارت دیگر علاوه بر الگوهای ذهنی تبعیض جنسیتی، کمیسیونهایی که طرفدار و طالب کمتری دارند به روی زنان باز می مانند و بطور تلویحی این انتظار وجود دارد تا نمایندگان به ویژه نمایندگان جدید ورود که امروزه حداقل باید دارای مدرک کارشناسی ارشد باشند در نهایت در کمیسیون هایی با موضوعات عام و پرشمول فرهنگی، اجتماعی و آموزش و تحقیقات جایابی شوند.

همچنین لازم به ذکر است که در هیچ یک از کمیسیون ها، عضویت زنان برای دوره های پیاپی یازدگانه استمرار نداشته اند. تنها کمییونی که ممتدترین خط استمرار را نشان می دهد کمیسیون آموزش و تحقیقات است که در دوره ششم با عدم عضویت زنان نتوانست استمرار مطلق را به ثبت برساند.

در نهایت باید گفت تغییر این وضعیت هم به حمایت احزاب و هم دستگاه های جریان ساز فرهنگی برای معرفی صلاحیت ها و شایستگی های لازم جهت نمایندگی فارغ از جنس و شکستن تصورات قالبی مبتنی بر کلیشه های جنسیتی نیازمند است. در عین حال مجلس شورای اسلامی بعنوان مهمترین شالوده نظام شورایی در ایران باید از همه ظرفیت های مردمسالاری در جهت تحقق آرمان های انقلاب اسلامی بهره گیرد و با بسترسازی شایسته برای عضویت و مشارکت کنشگران سیاسی علاقمند و دغدغه مندانش (در کسوت نمایندگان مجلس) فارغ از جنسیتشان در شوراهای اصلی و مهم به وظایف تقنینی نظارتی اش به نحو احسن جامه عمل بپوشاند.

پی نوشتها

1. Barnes 2016; Heath et al. 2005; Htun et al 2013; Jones 1997; Saint-Germain 1989; Schwindt-Bayer 2006, 2010

۲. کمیسیون اصل نود از جمله کمیسیون‌های خاص اما دائمی است که در مجموع کمیسیون‌های تخصصی نمی‌گنجد. با این حال و به جهت اهمیت جایگاه نظارتی آن در این بررسی ما گنجانده شده است.
۳. این تغییر عضویت به ترتیب در سال آخر دوره اول، سال اول دوره دوم، سال آخر دوره پنجم، سال اول دوره هشتم و سال اول دوره نهم از سوی یک نماینده زن بوده است.
۴. کمیسیون کشاورزی، آب، منابع طبیعی و محیط زیست برای انجام وظایف محوله در محدوده کشاورزی، منابع آب، دام و طیور، شیلات، محیط زیست و هواشناسی فعالیت می‌کند.
۵. در اصل ۹۰ آمده: هرکس شکایتی از طرز کار مجلس یا قوه مجریه یا قوه قضائیه داشته باشد، می‌تواند شکایت خود را کتباً به مجلس شورای اسلامی عرضه کند. مجلس موظف است به این شکایات رسیدگی کند و پاسخ کافی دهد و در مواردی که شکایت به قوه مجریه یا قضائیه مربوط است رسیدگی و پاسخ کافی از آنها بخواهد و در مدت متناسب نتیجه را اعلام نماید و در موردی که مربوط به عموم باشد به اطلاع عامه برساند.
۶. کمیسیون برنامه و بودجه و محاسبات علاوه بر انجام وظایف تخصصی، موظف است نسبت به امور دیگری نیز اقدام نماید. از جمله: نظارت و مراقبت بر اجرای مقررات بودجه و امور مالی مجلس و نحوه هزینه کردن آن، رسیدگی به عملکرد بودجه سالیانه مجلس، بازرسی و رسیدگی دقیق و نظارت در مورد کلیه اموال و اشیاء منقول و غیرمنقول مجلس، معرفی دو نامزد به‌عنوان رئیس دیوان محاسبات و دو نامزد به‌عنوان دادستان دیوان محاسبات.
۷. سیده فاطمه ذوالقدر در سال اول و دوم دبیر اول کمیسیون فرهنگی، در سال سوم نایب رئیسی اول و در سال چهارم به سخنگویی کمیسیون فرهنگی مجلس رسید.
۸. کمیسیون عمران امروزه در بردارنده رئوس فعالیت‌های کمیسیون مسکنو شهرسازی سابق بوده و برای انجام وظایف محوله در محدوده راه و ترابری، مسکن، عمران شهری و عمران روستایی و امور عمرانی شهرداری‌ها و دهیاری‌ها فعالیت می‌کند.

کتاب‌نامه

- پیشگاهی فرد، زهرا و کیانی، وحید تحلیل جغرافیایی نمایندگی زنان در انتخابات مجلس شورای اسلامی، پژوهش‌نامه زنان، سال ششم، ش ۱.
- مایکل راش، جامعه و سیاست، ترجمه منوچهر صبوری، نشر سمت، تهران، ۱۳۷۷،
- زارعی، محمدحسین، نقش کمیسیون‌های داخلی در نظارت پارلمانی: مطالعه تطبیقی، تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس.

جایگاه تقنینی نمایندگان زن در ادوار مجلس ... (سمیه سادات شفیعی) ۲۴۳

نعمتی، نورالدین (۱۳۹۸)، عملکرد نمایندگان زن در مجلس شورای اسلامی دوره سوم و چهارم، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۱۱، ش ۱.
نعمتی نورالدین و اسفندیاری، سمانه (۱۳۹۵) نقش و عملکرد نمایندگان زن در دوره های اول و دوم مجلس شورای اسلامی، زن در فرهنگ و هنر، ش ۳.
مسعودنیا و همکاران (۱۳۹۲) مطالعه تطبیقی حضور زن در قوه مقننه: تحولات قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران، نشریه زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۱، ش ۴.

- Adler, E. Scott, and John Lapinski. 1997. "Demand-side Theory and Congressional Committee Composition: A Constituency Characteristics Approach." *American Journal of Political Science* 41 (July): 895-918.
- Barnes, T. (2016). *Gendering legislative behavior*. Cambridge University Press.
- Kerevel, Y. P., & Atkeson, L. R. (2013). Explaining the marginalization of women in legislative institutions. *The Journal of Politics*, 75(4), 980-992.
- Heath, M. R., Schwindt-Bayer, L. A., & Taylor-Robinson, M. M. (2005). Women on the sidelines: Women's representation on committees in Latin American legislatures. *American Journal of Political Science*, 49(2), 420-436.
- Htun, M., Lacalle, M., & Micozzi, J. P. (2013). Does women's presence change legislative behavior? Evidence from Argentina, 1983–2007. *Journal of Politics in Latin America*, 5(1), 95-125.
- Jones, M. P. (1997). Legislator gender and legislator policy priorities in the Argentine Chamber of Deputies and the United States House of Representatives. *Policy Studies*
- Maltzman, Forrest. 1997. *Competing Principals: Committees, Parties, and the Organization of Congress*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Marwa Shalaby (2020) Women in Legislative Committees in Arab Parliaments in https://www.researchgate.net/publication/341213979_Women_in_Legislative_Committees_in_Arab_Parliaments.
- Senk, Kaitlin (2020) Are Women Less Effective at Passing Bills? Exploring the Direct and Indirect Effects of Gender, legislative studies quarterly homepage.
- Saint-Germain, M. A. (1989). Does Their Difference Make a Difference? The Impact of Women on Public Policy in Arizona Legislature.
- Schwindt-Bayer, L. A. (2006). Still supermadres? Gender and the policy priorities of Latin American legislators. *American Journal of Political Science*, 50(3), 570-585.
- Schwindt-Bayer, L. A. (2010). *Political power and women's representation in Latin America*. Oxford University Press.